
**ՀԵՏԱԱՌԸՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՆԵՐՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԵՐԿԻՆՍՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԽԱՉԻԿ ԳԱԼՍՅԱՆ

XX դարն իրավամբ կարելի է համարել մարդկության պատմության ամենաարյունոտ ու բռնություններով լի դարաշրջանը: Համաշխարհային երկու մեծ պատերազմները, հարյուրավոր տեղային ու տարածաշրջանային հակամարտությունները հանգեցրին հարյուր միլիոնից ավելի մարդկային կորուստների, փախստականների հոծ բազմությունների, ամայացած տարածաշրջանների ու քայքայված տնտեսությունների: Հարկ է նշել, որ XX դարում տեղի ունեցած հակամարտությունների պատճառով ավելի շատ մարդ է զոհվել, քան մարդկության պատմության ողջ ընթացքում¹: Միայն XX դարի երկրորդ կեսին տեղի ունեցած շուրջ 300 հակամարտություններից 200-ում մշտապես ներգրավված էին զինված ուժեր²: Այդպիսի ժառանգություն մենք ստացանք XX դարից:

ԽՍՀՄ կազմալուծումն ու աշխարհի քաղաքական քարտեզից նրա վերացումը հանգեցրին աշխարհաքաղաքական նոր իրողությունների ու տեսական հայեցակարգերի առաջացմանը. սոցիալիստական ճամբարի փլուզումից հետո մեծ էին հույսերը, որ աշխարհը թևակոխում է առավել անվտանգ ու հակամարտություններից զերծ փուլ³: Ֆ. Ֆուկույաման սկիզբ դրեց արևմտյան ազատական ժողովրդավարության մոդելի էյֆորիկ հաղթանակի տեսլականին, ըստ որի՝ ժողովրդավարության հաստատումն ամբողջ աշխարհում անխուսափելի է⁴, որ ազատական ժողովրդավարության հաղթանակով ավարտվում են պետությունների միջև պատմական հակամարտությունները, քանի որ ազատական կացութաձև ունեցող պետությունները միմյանց դեմ չեն պատերազմում⁵: Հետևելով գերմանական փիլիսոփայական մտքին բնորոշ պատմության ունիվերսալ ընկալման հեգեյան ավանդույթին, շարունակելով «պատմության ավարտի» կանտյան դիսկուրսը՝ Ֆ. Ֆուկույաման «պատմության ավարտը» տեսնում է ամբողջ աշխարհում ազատական ժողովրդավարության հարացույցի աստիճանական տարածման մեջ:

¹ Տե՛ս **Соклов Б.**, XX век в зеркале военных демографических катастроф // "Тайны Второй мировой". М., 2001, էջ 46:

² Տե՛ս **Блищенко В., Солнцева М.** Региональные конфликты и международное право (первая половина XX – начало XXI века). М., 2005, էջ 10:

³ Տե՛ս **Галстян Х. С.** Политическая диалогистика: искусство жить вместе // "Россия и мир после мирового кризиса: новые вызовы, новые возможности?" Материалы VI Конвента РАМИ. М., 2011, էջ 138-146:

⁴ Տե՛ս **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек. М., 2004, էջ 5:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 28:

Մեծ հաշվով, ամերիկացի գիտնականը բավականին «ջերմեռանդությամբ է» խոսում տեխնոգեն հասարակության, գիտության առաջընթացի ու պատերազմների «կառուցողական» դերակատարման մասին: Մասնավորապես, որպես ժամանակակից գիտության՝ պատմական փոփոխություններ մտցնելու առաջնահերթ կարողություն Ֆ. Ֆուկույաման համարում է ռազմական մրցակցությունը⁶: Գիտությունը վճռորոշ ռազմական առավելություն է տալիս այն հասարակություններին, որոնք կարողանում են առավել արդյունավետ մշակել, արտադրել ու ներդնել նոր տեխնոլոգիաներ: Ուստի, գրում է նա, «որքան էլ պարադոքսալ է հնչում, բայց հենց ժողովուրդների միջև անընդհատ պատերազմներն ու սպառազինությունների մրցավազքն են հանդես գալիս հզոր համահարթեցնողների դերում: Նույնիսկ եթե պատերազմը երբեմն հանգեցնում է պետության կործանման, այնուամենայնիվ այն ստիպում է ընդունել ժամանակակից տեխնոլոգիական քաղաքակրթությունն ու նրան սպասարկող հասարակական կառույցները»⁷: Գիտության ընձեռած առավելությունն էր, որ թույլ տվեց եվրոպացիներին XVIII և XIX դարերի ընթացքում նվաճել Երրորդ աշխարհի գրեթե բոլոր երկրները: «Ձուլուսների նիզակները չէին կարող դիմակայել բրիտանական հրացաններին, որքան էլ որ քաջ լինեին գուլուսները»⁸: Նրա կարծիքով, այդ նույն գիտության դիֆուզիան Եվրոպայից դեպի այլ երկրներ հնարավորություն է տալիս վերջիններիս արդեն XX դարում վերականգնել իրենց ինքնիշխանությունը: Մեկ այլ տեղ հեղինակը նշում է, որ պատերազմի հնարավորությունը մեծ ուժ է, որը ստիպում է հասարակությանը որդեգրել ռացիոնալիզմ և տարբեր մշակույթներում ստեղծել միասնական սոցիալական կառույցներ: Ոչ թե համագործակցությունը, այլ կոնֆլիկտն է ստիպում մարդկանց միավորվել որոշակի հանրության շրջանակներում՝ հետագայում էլ ավելի կատարելագործելով այդ հանրությունների ներուժը⁹:

Այստեղից կարելի է հետևություն անել, որ Ֆ. Ֆուկույամայի առաջ քաշած գաղափարները որոշակի իմաստով պատերազմների արդարացման մալթուսյան ավանդույթի շարունակությունն են և հենվում են կոնֆլիկտների տեսության մեջ հայտնի «գրոյական գումարով» խաղային ելքերի պրակտիկայի վրա:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո ձևավորված հաջորդ տեսական հայեցակարգը, որը բավականին մեծ արձագանք ունեցավ հասարակագիտական շրջանակներում, պատկանում է ամերիկյան մեկ այլ հայտնի քաղաքագետ Սամուել Յանթինգտոնին, որը իր «քաղաքակրթությունների բախման» հավակնոտ հարացույցով փորձում է տալ հետսառըպատերազմյան աշխարհակարգի նոր ուրվագիծը, ըստ որի՝ սառը պատերազմի ավարտից հետո մարդկանց միջև առկա առավել կարևոր տարբերությունները ոչ թե գաղափարական, քաղաքական կամ տնտեսական են, այլ ու-

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 221:

⁷ Նույն տեղում, էջ 222-223:

⁸ Նույն տեղում, էջ 215:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 228:

նեն մշակութային կամ քաղաքակրթական բնույթ¹⁰, ուստի ապագայի գլոբալ, մասշտաբային ու վտանգավոր հակամարտությունները կընթանան ոչ թե սոցիալական դասակարգերի՝ հարուստների ու աղքատների, այլ տարբեր քաղաքակրթությունների պատկանող ժողովուրդների միջև¹¹: Առաջադրելով քաղաքակրթությունների բախման հավանականությունը՝ նա միաժամանակ զգուշավոր մոտեցում է ցուցաբերում հետսառըպատերազմյան աշխարհակարգը՝ նկարագրելով միայն տարբեր քաղաքակրթությունների միջև ընթացող պայքարի ու բախման տեսքով: Սակայն, ըստ նրա, պատմական բոլոր ժամանակաշրջաններում էլ տարբեր իրավիճակների գնահատման ու վերլուծման համար կիրառվում են իրականության պարզեցված պատկերներ, քարտեզներ, ինչ-որ տեսություններ, մոդելներ, հարացույցներ¹²: Քննադատելով Ֆուկույամայի՝ մեկ ներդաշնակ աշխարհի հաստատման հայեցակարգը՝ Ս. Չանթինգտոնը կարծում է, որ «ներդաշնակ աշխարհի» հարացույցը չափից դուրս կտրված է իրականությունից, որպեսզի հետսառըպատերազմյան աշխարհում օգտակար կողմնորոշման հիմք հանդիսանա¹³: Բացի այդ, նրա համոզմամբ, Արևմուտքի հաղթարշավը պատմական կտրվածքով պայմանավորված էր ոչ այնքան արժեքների կամ կառավարման ավելի քաղաքակիրթ սկզբունքներով, որքան բոլորովին այլ հանգամանքով: «Արևմուտքը նվաճեց աշխարհը ոչ թե գաղափարների, արժեքների կամ կրոնական գործոնի գերակայության պատճառով, այլ ավելի շուտ կազմակերպված բռնության կիրառման առավելության շնորհիվ: Արևմուտքի բնակիչները հաճախ են մոռանում այդ հանգամանքը, մինչդեռ ոչ Արևմուտքի բնակիչները երբեք չեն մոռանա այդ փաստը»¹⁴, - գրում է նա:

Տեսական իմաստավորման ու գործնական կիրառելիության առումով, ըստ նրա, որոշակի խնդիրներ են հարուցում նաև «երկու աշխարհների» հարացույցները, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Արևմուտք-Արևելք, Յուլսիս-Չարավ, Կենտրոն-Ծայրամաս հակադրությունները, որոնք ևս նպատակ ունեն մեզ տալու շրջապատող իրականության պարզեցված պատկերը: Սակայն, հավելում է նա, աշխարհն ավելի բարդ է, և բավարար չէ միայն տնտեսական առումով այն բաժանել Յուլսիսի և Չարավի, կամ մշակութային առումով՝ Արևմուտքի և Արևելքի¹⁵: Իհարկե, կարելի է այս դեպքում առաջնորդվել նաև քաղաքական ռեալիզմի տեսությամբ, ըստ որի՝ համաշխարհային քաղաքականության հիմնական դերակատարները առանձին պետություններն են, որոնք առաջնորդվում են զուտ սեփական շահերի առավելագույն բավարարման մղումներով՝ փոխադարձ զսպումների և ուժի ցուցադրության միջոցով: Այս մոտեցումը նույնպես, ըստ Չանթինգտոնի, որոշակի սահմանափակվածություն ունի ու երբեմն չի կարողանում զուտ ուժի ու շահի համաձայն ձևավորել պետությունների քաղաքական գերակայությունները: Ընդհակառակը, սառը պատերազմից հետո, ըստ նրա՝ պետու-

¹⁰ Տե՛ս Ջանտինգտոն Ս. Столкновение цивилизаций. М., 2003, էջ 17:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 24:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 27:

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 32:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 66:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 34:

թյունները իրենց շահերը կառուցում են քաղաքակրթական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: «Պետությունները համագործակցում և միություններ են կնքում ընդհանուր կամ նման մշակույթ ունեցող երկրների հետ, իսկ առավել հաճախ հակամարտում են օտար մշակույթ ունեցողների հետ»¹⁶: Ու այդ առումով իր կողմից առաջ քաշվող բազմաքաղաքակրթական հարացույցը, որը հիմնված է նախորդների վրա, որոշակիորեն թույլ է տալիս համադրելու վերոնշյալ մոտեցումները և բացատրելու, թե ինչ է կատարվում աշխարհում XX դարավերջում: Բազմաքաղաքակրթական հարացույցի համաձայն՝ աշխարհի քաղաքական քարտեզը նպատակահարմար է բաժանել ոչ թե երկու (Նկատի ունենք Արևմուտք-Արևելք, Հյուսիս-Հարավ կամ այլ բաժանումներ) կամ երկու հարյուր (ըստ պետական կազմավորումների), այլ ըստ հիմնական քաղաքակրթությունների, որոնց թիվը կարող է տատանվել 7-ից 8-ի շրջանակներում: Հանտինգտոնը ապագայում կանխատեսում է հակամարտությունների աճ: Ըստ վիճակագրության՝ միայն 1993 թ. ամբողջ աշխարհում ընթանում էր ավելի քան 48 էթնիկական հակամարտություն, իսկ միայն նախկին ԽՍՀՄ տարածքում առկա էին սահմաններին վերաբերող շուրջ 164 էթնո-տարածքային հավակնություններ, որոնցից 30-ը հանգեցրել էր զինված բախումների¹⁷: Ընդ որում, ինչպես նշում է նա, այդ 48 հակամարտությունների կեսից ավելին ընթանում էր տարբեր քաղաքակրթությունների ներկայացուցիչների միջև, որը ևս մեկ ապացույց էր իր կողմից առաջ քաշած բազմաքաղաքակրթական մոդելի համաձայն «քաղաքակրթությունների բախման» հարացույցի հիմնավորման համար: Մյուս առանցքային դրույթը, որի շուրջ ամերիկացի գիտնականը կառուցում է իր հայեցակարգը, վերաբերում է քաղաքակրթությունների բախման հնարավոր գոտիներին, որոնք, ըստ նրա, հիմնականում ընթանալու են «խզվածքների» երկայնքով, այսինքն՝ քաղաքակրթությունների հատման տեղում¹⁸: Այս դեպքում միջքաղաքակրթական բախումները տեղի կունենան երկու մակարդակում: Առաջին՝ տեղային կամ միկրոմակարդակում կարող են բախումներ արձանագրվել «խզվածքների» երկայնքով՝ հարևան պետությունների միջև, որոնք պատկանում են տարբեր քաղաքակրթությունների: Երկրորդ՝ ավելի գլոբալ հակամարտությունները կարող են ընթանալ քաղաքակրթությունների առանցք հանդիսացող մեծ պետությունների միջև¹⁹:

Եթե փորձենք ընդհանրացնել Ս. Հանտինգտոնի առաջ քաշած բազմաքաղաքակրթական հարացույցի ու «քաղաքակրթությունների բախման» հայեցակարգի հիմնական ուղերձները, ապա կարող ենք արձանագրել, որ, մեծ հաշվով, ինչպես Ֆ. Ֆուկույամայի, այնպես էլ Ս. Հանտինգտոնի հայեցակարգերը կառուցված են ամերիկյան գերիշխանության հիմնավորման կամ հնարավորինս երկարաժամկետ կտրվածքով այն պահանջները դրույթի վրա:

Սակայն, եթե Ֆուկույաման պնդում է Արևմուտքի համընդհանրության

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 36:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 38:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 41:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 324:

գաղափարը, ապա Ս. Չանթինգտոնն առաջ է քաշում Արևմուտքի յուրօրինակության դրույթը՝ գտնելով, որ քաղաքակրթական զարգացումների ներկա միտումների պայմաններում լավագույնը, որ կարող է անել ԱՄՆ-ը արևմտյան աշխարհի մնացած պետությունների հետ միասին, սեփական քաղաքակրթական ինքնության ու ինքնատիպության պահպանումն է և ոչ թե դրա արհեստական տարածումը ամբողջ աշխարհով: Ըստ Ս. Չանթինգտոնի՝ Արևմուտքը ոչ թե համընդհանուր (ինչպես կարծում էր Ֆ. Ֆուկույաման), այլ ինքնատիպ քաղաքակրթություն է, որի հիմնական խնդիրը սեփական ինքնության պահպանումն է:

Իրենց քաղաքակրթական ինքնության պահպանման ու գերակայության ապահովման ամերիկյան հեղինակների՝ ձգտումը որոշակի իմաստով հասկանալի է, քանի որ, ըստ էության, յուրաքանչյուր երկրի հասարակական-քաղաքական միտքը նախևառաջ կոչված է սպասարկելու իր պետության ազգային-պետական շահերն ու մատնանշելու սեփական պետության կենսունակության ապահովման ուղիները, ինչում ամերիկյան քաղաքագիտական դպրոցը, թերևս, իրեն հավասարը չունի:

Սակայն, ամերիկյան քաղաքագիտական դպրոցի մշակած հարացույցները որքան էլ լայն տարածում գտան, այնուամենայնիվ միակը չէին, և շուտով քաղաքագիտական (նաև քաղաքակրթական) այլ կենտրոններում ձևավորվեցին նոր հարացույցներ:

Արդեն XX դարի 90-ականների վերջին, նախ քաղաքական, իսկ այնուհետև նաև քաղաքագիտական շրջանակներում առաջ քաշվեց «քաղաքակրթությունների երկխոսության» հարացույցը: Իրանի Իսլամական Չանրապետության նախագահ Մ. Խաթամին հանդես եկավ քաղաքակրթությունների երկխոսության նախաձեռնությամբ՝ առաջարկելով այս հարացույցը որպես միջազգային հարաբերություններում նոր որակի անցման գլխավոր գործոն-հրամայական: ՄԱԿ-ի Գլխավոր վեհաժողովի իր հայտնի ելույթում Իրանի նախագահը, անդրադառնալով այդ թեմային, նշում էր, որ մարդկության պատմության XX հարյուրամյակի նշանակալի նվաճումներից մեկը պետք է լինի երկխոսության անհրաժեշտության ու կարևորության ընդունումը: Նրա համոզմամբ՝ «Շփման ճիշտ ձևերի հաստատումն ու զարգացումը, լինի ազգային թե միջազգային մակարդակում, պայմանավորված են տարբեր նախապատվություններ, հայացքներ ու մոտեցումներ ունեցող հասարակությունների ու քաղաքակրթությունների երկխոսությամբ: Եթե մարդկությունը նոր դարի ու հազարամյակի շեմին իր բոլոր ջանքերն ուղղի երկխոսությանը՝ թշնամանքն ու բախումայնությունը փոխարինելով քննարկումներով ու ըմբռնմամբ, ապա անգնահատելի ժառանգություն կթողնի ապագա սերունդներին»²⁰: Եվ որպես քաղաքակրթությունների միջև երկխոսությանն ուղղված առաջին քայլ՝ Իրանի նախագահի առաջարկով ՄԱԿ-ը միաձայն ընդունեց բանաձև, որում մասնավորապես ողջունելով միջազգային հանրության կոլեկտիվ ջանքերը քաղաքակրթությունների միջև կառուցողական երկխոսության միջոցով

²⁰ "Выступление Сейеда Мохаммада Хатами, президента Исламской Республики Иран 21 сентября 1998 года на сессии Генеральной Ассамблеи ООН" // [www.http://constitutions.ru.archives/590](http://www.constitutions.ru.archives/590)

երրորդ հազարամյակի նախաշեմին փոխըմբռնման հասնելու՝ 2001 թվականը հռչակվում էր քաղաքակրթությունների երկխոսության տարի²¹: Դրանից հետո ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Ք. Անանի հանձնարարությամբ ստեղծվեց քաղաքական գործիչներից ու գիտնականներից կազմված բազմազգ մի խումբ, որը պետք է գեկույց պատրաստեր տվյալ հիմնախնդրի վերաբերյալ: Շնորհիվ այս ամենի՝ ՄԱԿ-ի 56-րդ նստաշրջանում ընդունվեց «Քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության գլոբալ օրակարգ» անվանումը կրող բանաձևը, որն էլ, ըստ նախագծի գաղափարախոսության, պետք է կանխորոշեր XXI դարում մարդկության զարգացման հիմնական ուղեցիկները²²:

Իհարկե, եթե վերլուծենք ոչ վաղ անցյալի միջազգային իրադարձությունները, ապա ցավով պետք է արձանագրել, որ 2001 թ.-ը, չնայած միջազգային հանրության կողմից հռչակած «քաղաքակրթությունների երկխոսության» գերակա սկզբունքին, ավելի շատ աչքի ընկավ «քաղաքակրթությունների բախմամբ», քան երկխոսությամբ: Հատկապես 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչությունից հետո, երբ ԱՄՆ-ը պատերազմ հայտարարեց միջազգային ահաբեկչությանն ու լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսեց աշխարհով մեկ, հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում նոր թափ առավ «քաղաքակրթությունների բախման» հանքինգտոնյան ավանդույթը:

Երկխոսության հարացույցներն ու քաղաքական երկխոսութաբանության արդիականությունը անդրադարձանք երկխոսության հիմնախնդրին նվիրված ավելի շատ քաղաքական, քան քաղաքագիտական նախաձեռնություններին: Սակայն հարկ է նշել, որ քաղաքականությունն առանց գիտական լուրջ հիմնավորումների մակերեսային ու ոչ մի տեղ չտանող ուղի է, ու եթե պետությունների իրական քաղաքական նպատակների ու ռազմավարությունների մեջ տեղ է տրվում քաղաքական ու քաղաքակրթական երկխոսությանը, ապա այն անպայման պետք է ստանա համապատասխան գիտական աջակցություն: Իհարկե, մեծ հաշվով, բոլոր ժամանակներում նկատվել է քաղաքական-տեսականի ու քաղաքական-գործնականի ներքին հակադրություն, և ոչ բոլոր դեպքերում է, որ իշխանությունների վարած քաղաքականությունը համապատասխանում է տվյալ ժամանակաշրջանի կամ իրավիճակի տեսական իմաստավորումներին: Ուստի տեղին է ևս մեկ անգամ հիշել, որ պետության քաղաքական զարգացման երկարաժամկետ ռազմավարությունները հնարավոր է կյանքի կոչել միայն համապատասխան գիտական մշակումների ու հիմնավորումների պարագայում: Այդ իսկ պատճառով, վաղ թե ուշ, պետությունն ու քաղաքականությունը իրականացնող հիմնական կենտրոնները ձևավորում են համապատասխան պահանջարկ՝ հասարակության սոցիալ-քաղաքական կյանքի զարգացման տարբեր ուղիների և ոլորտների գիտականորեն հիմնավորված ռազմավարությունների մշակման համար: Այս տեսանկյունից,

²¹ Տե՛ս A/RES53/22. Год диалога между цивилизациями под эгидой ООН <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/776/13/PDF/N9877613.pdf?OpenElement>

²² Տե՛ս A/RES/56/6 Глобальная повестка дня для диалога между цивилизациями <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/475/44/PDF/N0147544.pdf?OpenElement>

թերևս, երկխոսության հիմնախնդրին նվիրված հարացույցներն այսօր հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում ամենապահանջվածներից են:

Վերջին ժամանակներս՝ հատկապես XXI դարի առաջին տասնամյակից սկսած, սոցիալական գիտությունների ու մասնավորապես քաղաքագիտության շրջանակներում նկատելի է երկխոսության հիմնախնդրին նվիրված ուսումնասիրությունների ավելացում, որը կարելի է բացատրել մի շարք հանգամանքներով: Առաջինը՝ նախևառաջ պայմանավորված է քաղաքականության գլոբալ դրսևորումներով ու քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության անհրաժեշտության հրամայականով՝ որպես քաղաքակրթությունների համատեղ, խաղաղ գոյակցության ու մարդկության ողջ մշակութային բազմազանության պահպանման կարևոր գրավական: Այդ առումով, ինչպես արդեն նշվել է, քաղաքակրթությունների երկխոսության հիմնախնդիրը դարձել է ինչպես հասարակական-քաղաքական գործիչների, այնպես էլ գիտական ու ակադեմիական շրջանակների «թեժ քննարկման» առարկա²³, որը, ինչպես դիպուկ բնորոշում է Վ. Մեժուևը, ներկայումս վերածվել է «երկխոսության մասին համերկրային երկխոսության» յուրատեսակ ձևի²⁴:

Երկխոսության հիմնախնդրին նվիրված ուսումնասիրությունների երկրորդ ուղղությունն ընդգրկում է միջպետական փոխհարաբերությունների համակարգն ու, տարածաշրջայնացմամբ պայմանավորված, նոր երկխոսության հարթակների ձևավորման գործընթացները: Այդ համատեքստում տարածաշրջանային բոլոր կառույցներն ու կազմակերպությունները կարելի է դիտել որպես երկխոսության յուրօրինակ (*sui generis*) հարթակներ, որպես պետությունների միջև մշտապես ընթացող քաղաքական երկխոսության ինստիտուցիոնալացված դրսևորումներ: Այդ առումով ավելորդ է խոսել ԵԱՀԿ, ԵԽՏՎ, Եվրագես, Շանհայյան համագործակցության կազմակերպություն (ՏՈՑ), NAFTA, ԱՄՆԿ (ՕԿՅՑ) և տարածաշրջանային միջպետական մասնատիպ այլ կազմակերպությունների կառուցողական դերակատարման մասին՝ որպես պետությունների միջև քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում երկխոսության հաստատման ու տարածաշրջանային նշանակության հիմնախնդիրների քննարկման ու լուծման կարևորագույն հարթակներ:

Եվ վերջապես, երկխոսության հիմնախնդրի ուսումնասիրման երրորդ ուղղությունը ներառում է պետության ներքաղաքական ոլորտին առնչվող այնպիսի հիմնահարցերի քննարկումը, ինչպիսիք են իշխանություն-ընդդիմություն փոխհարաբերությունների կարգավորման համատեքստում երկխոսության կառուցակարգերի կիրառումը, ժողովրդավարության համախմբման (կոնսոլիդացիայի) գործընթացում քաղաքական երկխոսության մշակույթի դերակատարումը, հասարակական-քաղաքական երկխոսության կամ Հաբերմասի բնորոշմամբ՝ «դիսկուրսային պրակտիկանե-

²³ Տե՛ս, մասնավորապես, ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Ք. Անանի նախածեռնությամբ միջազգային փորձագիտական խմբի հրատարակած ժողովածուն // «Преодолевая барьеры. Диалог между цивилизациями», М., 2002:

²⁴ Տե՛ս **Межуев В.** Диалог между цивилизациями и Россия // "От диалога цивилизаций к сотрудничеству и интеграции". М., 2006, էջ 11:

րը»²⁵, երկխոսության՝ որպես «խորհրդակցական (դելիբերատիվ) ժողովրդավարության» մոդելի գործնական դրսևորման ուսումնասիրումը և այլ խնդիրներ: Այս ուղղությամբ տարվող հետազոտություններից արժանահիշատակ են ինչպես Յու. Հաբերմասի²⁶, այնպես էլ Ս. Էսքուիթի²⁷, Ա. Էտցիոնի²⁸, Դ. Քոտչի²⁹, Ռ. Դալի³⁰, Ֆորեսթերի³¹, Վ. Պոցելուևի³² և այլոց հիմնարար աշխատությունները:

Ընդհանրապես, հիմնահարցով զբաղվող մասնագետներից շատերն են բարձրաձայնում երկխոսության նոր տեսության ձևավորման անհրաժեշտության մասին: Արդեն իսկ կան մի քանի փորձեր այդ նոր գիտական ուղղության անվանման, ինչպես նաև առարկայական դաշտի հստակեցման վերաբերյալ: Դեռ 2006 թ. ռուս քաղաքագետներից Ա. Ախիեզերն էր մատնանշում նոր տեսության անհրաժեշտության մասին, որն ունակ կլինի ինչ-որ կերպ «շոշափելու» հասարակության մեջ երկխոսության տեղի ու դերի հարցերը, բացահայտելու երկխոսության դրսևորման բազմաթիվ ձևերի կապը երկխոսությանին տեխնոլոգիաների հնարավոր զարգացման հեռանկարների հետ³³: Ռուսական քաղաքագիտական դպրոցի խոշոր մասնագետներից Վ. Պոցելուևը նույնպես նշում է, որ «անհրաժեշտ է քաղաքական երկխոսության նոր, հատուկ տեսություն, որը կկարողանա քննադատաբար վերլուծել ու սինթեզել արդեն իսկ գոյություն ունեցող հայեցակարգերն ու տեսությունները, որոնք արտացոլում են ժամանակակից հասարակության քաղաքական պրակտիկայում առկա երկխոսությանին փոխհարաբերությունները»³⁴: Իհարկե, հեղինակը բավականին հոռետեսորեն է մոտենում առաջիկայում մնան տեսության ի հայտ գալու հավանականության հարցին, ուստի խիստ կարևորում է այդ ուղղությամբ տարվող տեսական-մեթոդաբանական բնույթի «հետախուզական» աշխատանքները, որոնք թույլ են տալիս իմաստավորել նոր տեսության հարացուցային հիմքերը, մշակել համարժեք մեթոդաբանական մոդելներ, հստակեցնել ու զարգացնել համապատասխան հասկացությանին ապարատը³⁵:

²⁵ Տե՛ս **Хабермас Ю.** Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб., 2001:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 35:

²⁷ Տե՛ս «Political Dialogue: Theories and Practices» (ed. By Stephen L. Esquith), Amsterdam, Rodopi, 1996, էջ 9-25:

²⁸ Տե՛ս **Этциони А.** От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям. М., 2004:

²⁹ Տե՛ս **D. Kotch**, Dialogue: An Essay in the Instrumentalist Tradition. // Political Dialogue: Theories and Practices (ed. By Stephen L. Esquith), Amsterdam, Rodopi, 1996, էջ 93-117:

³⁰ Տե՛ս **Даль Р.** Демократия и ее критики. М., 2003:

³¹ Տե՛ս **J. Forester**, Beyond Dialogue to Transformative Learning: How Deliberative Rituals Encourage Political Judgment in Community Planning Processes. // Political Dialogue: Theories and Practices (ed. By Stephen L. Esquith), Amsterdam, Rodopi, 1996, էջ 295-335:

³² Տե՛ս **Поцелуев С.** Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии. Ростов-на-Дону, 2010:

³³ Տե՛ս **Ахизер А.** Возможен ли диалог цивилизаций? // "Диалог культур и цивилизаций". М., 2006, էջ 39:

³⁴ **Поцелуев С.** Диалог и парадиалог как формы дискурсивного взаимодействия в политической практике коммуникативного общества // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. Ростов-на-Дону, 2010, с. 5.

³⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

Թերևս կարելի է չհամաձայնել այս դիտարկմանը, քանի որ այդ տեսանկյունից նոր գիտակարգի կամ նոր հարացույցի «հասունացման» հեռանկարը այնքան էլ հեռավոր ու մշուշոտ չէ, դեռ ավելին՝ այսօր արդեն կարելի է խոսել այդ նոր հարացույցի՝ «քաղաքական երկխոսութաբանության» առարկայական ու պրոբլեմային դաշտի որոշակի հստակեցման մասին: Նախ նշենք, որ առանձին գիտաճյուղերի շրջանակներում արդեն կան բազային համարվող որոշակի հետազոտություններ, ինչպիսիք են՝ մշակութաբանական մոտեցման բախտինյան մեկնությունը, փիլիսոփայական կտրվածքով Բիբլերի, սոցիոլոգիական իմաստով՝ Յաբերմասի «դիալոգիկան», Է. Կոչետովի առաջ քաշած հունամիտար կոսմոլոգիայի բարձրակետ համարվող «դիալոգիստիկան»: Վերոնշյալ տեսություններից յուրաքանչյուրը, անշուշտ, համաշխարհային հասարակական-քաղաքական մտքի համատեքստում ունի անժխտելի իմացաբանական ու գոյաբանական արժեք, որի վրա էլ կառուցվում է մեր առաջարկած հարացույցը՝ «քաղաքական երկխոսութաբանությունը»:

Երկխոսության հիմնախնդրի վերաբերյալ Մ. Բախտինի մոտեցումները քաղաքական երկխոսութաբանության համատեքստում նախևառաջ կարող են կիրառվել որպես գիտական հետազոտության, հատկապես հունամիտար ոլորտում տարվող ուսումնասիրությունների յուրահատուկ մեթոդաբանություն:

Համաձայն Գ. Դյակոնովի՝ բախտինյան երկխոսության մեթոդաբանությունը այն ունիվերսալ ու ստեղծարար մոտեցումն է, այն ֆենոմենոլոգիական-իմաստային տեսանկյունը, որի դիրքերից բացահայտվում են գիտության հիմնարար խնդիրներն ու հակասությունները, հաղթահարվում են նեղ գիտակարգային բնույթ ունեցող փակուղիներն ու մոլորությունները, ցրվում են գիտական հայացքներում արմատացած կարծրատիպերն ու միֆերը³⁶:

Մեր կարծիքով, քաղաքական երկխոսութաբանության համատեքստում բախտինյան երկխոսության մեթոդաբանությունը կարող է լիովին կիրառվել քաղաքականության՝ որպես «սուբյեկտ-սուբյեկտ» փոխհարաբերությունների համակարգի ընկալման, նոր դասականության քաղաքական հայեցակարգի հիմնավորման, **քաղաքական երկխոսութաբանության հիմնախնդրի՝ HOMO DIALOGUS-ի գոյաբանական ու իմացաբանական շերտերի բացահայտման համար:**

Ինչ վերաբերում է Վ. Բիբլերի երկխոսության տեսությանը կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ «տրամաբանությունների երկխոսության տեսությանը»*, ապա հեղինակն այն առավելապես զարգացնում է փիլիսոփայական մտածողության համատեքստում՝ դիալոգիկան դիտարկելով որպես XXI դարի նոր մտածողությանը բնորոշ երևույթ: Ի տարբերություն Մ. Բախտինի, ով գիտակցությունը համարում է երկխոսության, Վ. Բիբլերը մարդկա-

³⁶ Стен Дьяконов Г. В. Концепция диалога М. М. Бахтина как методология научно-гуманитарного мышления и мировоззрения // <http://hpsy.ru/public/x2781.htm>

* «Դիալոգիկան» Վ. Բիբլերը այդ իմաստով էլ մեկնաբանում է՝ որպես տրամաբանությունների երկխոսություն:

յին մտածողությունն է դիտում երկխոսութային, այսինքն՝ երկխոսությունը դառնում է մտածողության ձև, տրամաբանություն, քանի որ տրամաբանություն կա այնտեղ, որտեղ կա տրամաբանությունների, բանականությունների երկխոսություն³⁷: Բացի դրանից, Վ. Բիբլերը հենց «երկխոսություն» հասկացությունը ներկայացնում է որպես մտածողության սահմանում: «Մարդ մտածում է այն ժամանակ, երբ, թեկուզև լռելյայն, զրուցում է ինքն իր հետ»³⁸, - գրում է նա: XXI դարի նախաշեմին Վ. Բիբլերը առաջ է քաշում նոր էպոխայի կամ դարաշրջանի մտածողության տրամաբանության փոփոխության անհրաժեշտության հարցը, դրանով իսկ Նոր ժամանակաշրջանի ռացիոնալ տրամաբանությանը գալիս է փոխարինելու դիալոգիկան՝ տարբեր տրամաբանությունների երկխոսությունը, որն ունակ է համատեղելու տարբեր տրամաբանություններ, ի վերջո՝ տարբեր մշակույթներ ու արժեքային համակարգեր: Ամեն դեպքում, բիբլերյան «դիալոգիկան» ավելի շատ վերաբերում է տրամաբանության երկխոսությանը, քան երկխոսության տրամաբանությանը: Իսկ այն գաղափարը, որ XXI դարում անհրաժեշտ է նոր տրամաբանություն, նոր մտածողություն, լիովին ընդունելի է ոչ միայն փիլիսոփայական մտահայեցողության, այլև առաջին հերթին քաղաքական իրականության համար: Այսօր մարդու բնականոն կենսագործունեության ապահովման հարցում պետք է ընդունել քաղաքականության առաջնայնությունը, իսկ ներկայիս քաղաքական որոշում ընդունողները ամենևին էլ փիլիսոփայական մտքի կրողներ չեն, ընդհակառակը, Յ. Շաքարյանի դիպուկ բնորոշմամբ, գիտական մտածողությանը հայտնի հանդուրժողականության սկզբունքը իր տեղը զիջել է անհաղորժող, բայց արդեն իրավաստեղծ իշխանությամբ օժտված ինքնագոհ ու ինքնաբավ ողջախոհությանը³⁹: Մինչդեռ այսօր քաղաքական ռեալիզմի ու գերգործնապաշտ անհատապաշտության վրա հենվող քաղաքականությունն ու քաղաքական գործիչների մի ամբողջ սերունդ թերևս ավելի շատ կարիք ունեն երկխոսութային մտածողության ձևավորման, որին է նպատակաուղղված քաղաքական երկխոսութաբանությունը:

Յու. Հաբերմասի «դիալոգիկան» լինելով իր բնույթով սոցիալ-փիլիսոփայական, միաժամանակ ավելի մոտ է քաղաքագիտական հետազոտության պրոբլեմատիկային, քանի որ Հաբերմասի ուշադրության կենտրոնում ոչ թե մարդ-սուբյեկտն է ընդհանրապես, այլ սոցիալ-քաղաքական որոշակի ակտիվություն ցուցաբերող անհատը: Հարկ է նշել, որ անձամբ Յու. Հաբերմասը «դիալոգիկա» եզրույթը չի օգտագործում. ուղղակի որոշ հետազոտողներ, հաշվի առնելով նրա առաջ քաշած «կոմունիկատիվ գործողության» տեսության համընդգրկուն երկխոսութային բնույթը, այն անվանում են նաև «դիալոգիկա»⁴⁰: Այս տեսանկյունից հաբերմասյան

³⁷ Տե՛ս **Библер В.** От наукоучения к логике культуры (Два философских введения в двадцать первый век). М., 1991, էջ 122:

³⁸ **Библер В.** Диалог и диалогика // http://www.bibler.ru/bid_dialog.html

³⁹ Տե՛ս **Յր. Շաքարյան**, Պառլամենտարիզմն իբրև մշակութաբանական երևույթ, Եր., 1995, էջ 9:

⁴⁰ Տե՛ս **Зайцев А.** Диалогика Юргена Хабермаса: понятие и сущность // "Вопросы философии", 2012, № 2 // http://www.e-notabene.ru/fr/article_148.html

«դիալոգիկայի» հիմնական առանձնահատկությունն անշուշտ կարելի է համարել նրա վառ արտահայտված հաղորդակցային բնույթը, երկխոսության հաղորդակցության տեխնոլոգիաների բացահայտումն ու սոցիալ-քաղաքական պրակտիկայում դրանց ներդրման անհրաժեշտության հիմնավորումը: Յու. Չաբերմասի համար երկխոսությունը անհատների ազատ փոխհարաբերությունների համակարգ է, որտեղ մարդու անհատականությունը ոչ թե ճնշվում է, այլ, ընդհակառակը, դրսևորվում է իր ողջ հարստությամբ: Այդպիսի հաղորդակցության ժամանակ անձը բավարարում է նաև շփվելու, սեփական տեսակետները, արժեքային պատկերացումները, զգացողություններն ազատ արտահայտելու կենսական պահանջմունքները, որոնք այլ կերպ հնարավոր չէ փոխանցել: Նման հաղորդակցությունը ենթադրում է որոշակի հաղորդակցական վարքագիծ, շփման և երկխոսության մշակույթ⁴¹: Հաղորդակցության նման մոդելը բնականաբար հնարավոր է գործի դնել միայն երկխոսության ռեժիմում՝ բանակցային գործընթացների ու համաձայնողական այլ տեխնոլոգիաների լայն կիրառման շնորհիվ: Իսկ այն նախապայմանների ամբողջությունը, որոնց շնորհիվ բանակցությունների ընթացքում իրականանում է «հաղորդակցական համաձայնությունը» (communicative consensus), Չաբերմասը կոչում է «դիսկուրսի էթիկա»⁴²: Հետագայում, արդեն «դիսկուրսի էթիկայի» հիման վրա Չաբերմասը ձևավորում է քաղաքականության ընկալման ու ժողովրդավարական կառավարման նոր մոդելը՝ երկխոսության քաղաքականությունն ու խորհրդակցական (դելիբերատիվ) ժողովրդավարության տեսությունը: Ինչ վերաբերում է քաղաքական երկխոսութաբանության խնդիրների դաշտի ձևավորմանը, ապա պետք է նշել, որ Յու. Չաբերմասի «հաղորդակցային գործողության» տեսությունը նախևառաջ օգնում է բացահայտելու քաղաքական երկխոսության հաղորդակցային տեսանկյուններն ու իրական քաղաքականության մեջ դրանց կիրառման առանձնահատկությունները:

Նոր գիտակարգի՝ քաղաքական երկխոսութաբանության խնդիրների, և առարկայական դաշտի ձևավորմանը մեծապես կարող է նպաստել նաև Է. Կոչետովի առաջ քաշած «դիալոգիստիկայի» տեսությունը, որն ավելի շատ հավակնում է հանդես գալու որպես հումանիտար գիտելիքի ձեռքբերման որակապես նոր բնագավառ: Նրա կարծիքով, արդի ժամանակաշրջանի հիմնարար հարցադրումներից մեկը վերաբերում է համերկային, գլոբալ փոխակերպումների դարաշրջանում մարդու և աշխարհի ճակատագրերում երկխոսության տեղին ու դերին⁴³: Եվ այդ համատեքստում երկխոսութաբանությունը դառնում է հասարակագիտության բնագավառում նոր գիտելիքի ձեռքբերման աղբյուր, իսկ երկխոսության մասին քննարկումները տեղափոխվում են նոր գիտական հարթակներ:

⁴¹ Տե՛ս **Habermas J.**, Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics, (translated by C. P. Cronin), Third printing, Massachusetts Institute of Technology, էջ 1-2:

⁴² Տե՛ս **Зайцев А.**, նշվ. աշխ., էջ 73:

⁴³ Տե՛ս **Кочетов Э.** Диалог: Диалогистика как наука о судьбах человека и мира в контексте глобальных перемен. М., 2011, էջ 23:

ХАЧИК ГАЛСТЯН – Основные парадигмы миропорядка после холодной войны и актуальность политической диалогистики. – После окончания холодной войны и распада Советского Союза в мировом общественно-политическом дискурсе появились новые концепции, прогнозирующие развитие мировой цивилизации и установление нового миропорядка в духе футурологических парадигм. Наиболее актуальными в начале и в середине 1990-х годов были концепции американских ученых Ф. Фукуямы и С. Хантингтона с их идеями «конца истории» и «столкновения цивилизаций». В начале XXI века на смену им пришли «диалогические» парадигмы – альтернативный взгляд на мировое обустройство и развитие общественно-политических систем.

На основе анализа этих парадигм в статье выдвигается мысль о новом направлении в сфере миропознания. Политическая диалогистика – новая парадигма в рамках политической науки, призванная сформировать *homo dialogus*, феномен новой эпохи, противостоящий *homo conflictus* – доминирующему образу XX века.

KNACHIK GALSTYAN – Basic Paradigms of Post Cold War Order and the Relevance of Political Dialogistics. – After the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union there were some new concepts in the global socio-political discourse. These concepts predicted the development of world civilization and the establishment of a new world order within the framework of futuristic paradigms. Among them, the most relevant in the beginning and in the middle of 90s of XX century were the concepts of American scientists Francis Fukuyama and Samuel Huntington, with the sensational ideas about the "end of history" and the "clash of civilizations". In place of these at the beginning of XXI century came "dialogic" paradigm as an alternative view of the global world order and development of the social and political systems. In this article, based on the analysis of these paradigms, the author put forward the idea of forming a new direction in the field of humanitarian world view in the face of Political Dialogistics, as a new paradigm in the framework of political science, designed to promote the formation of *homo dialogus*, as a phenomenon of the new era, opposing to *homo conflictus* – the dominant image of the human behavior strategy of the XX century.